

Hoe het geheugen een onderzoeker kan misleiden

Sjaak van der Geest

In 1950 verscheen een Japanse film getiteld 'Rashomon' die gaat over een moord en verkrachting. De rechter die de zaak onderzoekt roept vier getuigen op. Ze vertellen alle vier een ander verhaal, maar elk verhaal klinkt logisch en zou waar kunnen zijn. De kijker van de film blijft verbluft en verward achter en vraagt zich af: wat is er nu eigenlijk gebeurd?

Ik moest aan deze film denken bij mijn onderzoek voor een serie artikelen in het Oud Adese maandblad De Brug over oude beroepen in Oud Ade en omgeving. Ik werd voortdurend geconfronteerd met tegenstrijdige beweringen van mensen die het over hetzelfde onderwerp hadden. Dat het geheugen vaak niet te vertrouwen is weten we, maar het is leerzaam om dit te illustreren met een concreet *echt gebeurd* voorbeeld.

Het ongeluk in Rijpwetering

Ik verdiepte me in het beroep van melkrijder. Van verschillende kanten hoorde ik dat jongens soms een lift kregen van de melkrijder naar de fabriek, waar ze dan iets lekkers kregen en met de lege bussen weer terug naar huis reden. Sam Olijerhoek, een van mijn oudere informanten, vertelde me dat zo'n lift niet zonder gevaar was. Hij herinnerde zich een dodelijk ongeval waarbij een jongen achterstevoren op de bussen zat en met zijn hoofd tegen het viaduct van de Provincialeweg in Rijpwetering botste. Hij wist niet wie die jongen was en wanneer het precies gebeurd was, waarschijnlijk tussen 1955-1960. Een schokkend verhaal dat ik probeerde te verifiëren bij enkele ouderen op de Rip. Maar ze hadden er nooit van gehoord. Je zou denken, zoiets vergeet je toch niet? Was het misschien ergens anders gebeurd? Eén ding was zeker, schreef ik toen: zoiets *zou kunnen* gebeuren.

Nadat het artikel met deze voorzichtige conclusie was verschenen in De Brug werd ik door Sam Olijerhoek gebeld: "Er zit hier iemand naast me die meer weet over dat ongeluk. Ik geef de telefoon even door." Zo kreeg ik Wil Brugman aan de lijn. Hij zei: "Dat ongeluk is echt gebeurd. Ik heb het zelf gezien. Ik was ongeveer vier jaar oud en we woonden toen schuin tegenover het viaduct. Het was een jongen uit Hoogmade. Het joch was op slag

dood." Als Sam de telefoon terugkrijgt voegt hij er aan toe: "Ik bel je maar, anders gaat iedereen nog denken dat Sam begint te malen."

Ik schreef daarna een correctie in De Brug (juli 2021, blz. 18) dat het ongeluk door een ooggetuige was bevestigd en vroeg de lezers om mij meer informatie te sturen. Zo kwam ik te weten dat de jongen Van der Ploeg heette, dat zijn ouders op het Noordeinde in Hoogmade woonden, maar achter de voornaam kwam ik niet. De familie van der Ploeg woonde niet meer in Hoogmade en bleek ook niet directe familie te zijn van de Ripse Van der Ploegen. Hier en daar werden toch nog leden van deze tak van de familie opgespoord, maar die wisten weinig; het was al zolang geleden. Ik snapte het niet. Als een kind van de familie op zo'n dramatische wijze om het leven komt, dan weet je dat toch?! Ook als het lang geleden is! Een oudere dame belt. Ze weet dat de jongen Andries of Gerard heette.

Een heel ander verhaal

Als ik Jan van der Poel Janz. (95) bezoek, begint hij meteen over het ongeluk. De verongelukte jongen was een paar jaar ouder dan hij; hij heette Rinus van der Ploeg. Jan schat dat hij rond de zestien was, want hij werkte al. En het was helemaal geen melkwagen, maar een vrachtauto met zand of grind. Waarschijnlijk reed de jongen mee om te helpen bij het laden en/of lossen van de lading, want kiepwagens bestonden toen nog niet. Jan meent dat het ongeluk rond 1940 gebeurde. Ik bel meteen Wil Brugman en vertel hem wat Jan van der Poel gezegd heeft. Wil houdt echter voet bij stuk: "Ik heb het met mijn eigen ogen gezien, het was een melkwagen."

Wat nu? Wie moet ik geloven? Jan van der Poel staat – net als zijn vader – bekend om zijn fenomenale geheugen, maar als een ooggetuige zegt dat het een melkwagen was, moet dat toch waar zijn. Ondertussen bellen en appen mij verschillende mensen van buiten Oud Ade die De Brug gelezen hebben (De Brug wordt

▼ Het viaduct onder de Provincialeweg in Rijpwetering, vermoedelijk rond 1960.

RIJPWETERING.

Ernstig ongeval.

Gistermiddag omstreeks 5 uur had een zoon van den heer G. van der Ploeg uit Hoogmade, doordat hij gezeten was boven op de cabine van een vrachtauto het ongeluk met zijn achterhoofd zoodanig tegen den onderkant van de tunnel onder den Prov. verkeersweg alhier terecht te komen, dat men hem in bewusteloozen toestand vond. Dr. Hupkes ter plaatse verleende de eerste hulp. De aanrijding is zoodanig hard aangekomen, dat men voor het behoud van zijn leven vreest.

veelvuldig door Oud Adenaren doorgegeven aan familie buiten het dorp, ontdek ik). “De hersens van de jongen lagen in de wagen”, vertelt iemand om duidelijk te maken hoe hard de klap was aangekomen. Iemand anders belt me en zegt dat de jongen zeker geen Rinus heette. Er was wel een Rinus, maar die is veel ouder geworden. Ik besluit het dossier te sluiten. Waarom zou ik zo fanatiek naar de exacte waarheid van deze gebeurtenis blijven zoeken; misschien had het zelfs helemaal niets met de melkrijder van mijn oorspronkelijke verhaal te maken en daar ging het toch om.

Het echte verhaal

Dan arriveert er een lange e-mail van Roen van der Geest, zoon van Piet van Chris de Mop uit Oud Ade. Roen heeft geschiedenis gestudeerd en is lange tijd leraar in dat vak geweest. Hij is nu gepensioneerd en blijkbaar behept met de dezelfde afwijking als ik; hij wil het naadje van de kous weten, vooral als het een oude kous is. Hij heeft het artikel en de correctie in De Brug gelezen. Hij gaat op zoek en vindt ene John van der Ploeg in Hoogmade die wel familie is van het slachtoffer. John vertelt dat het gaat om Andries (Andreas Jacobus) van der Ploeg, geboren op 28 april 1922 en overleden op 27 augustus 1941. John weet ook dat er twee andere kinderen uit het gezin verdronken zijn: Gijsje in de buurt van hun huis en Gerard in de Does.

Over het ongeluk van Andries vindt Roen een bevestiging op <https://www.genealogieonline.nl/stamboom-van-der-ploeg/I2419.php>. Ook heeft hij een bericht over het ongeluk gevonden in het Leidsch Dagblad van 29 augustus 1941 en de vermelding van het overlijden van Andreas van der Ploeg in het digitale archief van Erfgoed Leiden en omstreken. Beide bewijsstukken heeft hij bijgesloten.

Ik moet nu wel aannemen dat dit ongeveer de feiten zijn (al hoeft je ook niet alles te geloven wat in de krant en zelfs in de archieven staat): op 27 augustus 1941, omstreeks vijf uur in de middag, is Andreas Jacobus (Andries) van der Ploeg, straatmaker, 19 jaar oud, verongelukt. Hij was de zoon van Gijsbertus van der Ploeg en Anna Maria Tempel uit Woubrugge, de gemeente waar Hoogmade destijds onder viel. Hij zat op de cabine van een vrachtwagen en is in bewusteloze toestand naar een ziekenhuis in Leiden vervoerd. Daar is hij om half acht in de avond overleden.

Opnieuw bel ik Wil Brugman, de ooggetuige, over deze nieuwe en waarschijnlijk betrouwbare informatie. “Het was echt een melkwagen,” houdt hij vol, “ik heb het zelf gezien.” Ik vraag hem nog eens hoe oud hij was toen hij het zag gebeuren. Hij denkt

ongeveer vier jaar. Hij is er direct met zijn vader naar toe gegaan, voegt hij er aan toe. Dan vraag ik: “Wanneer bent u geboren?” “In december 1943,” is het antwoord. “Maar dan was u nog helemaal niet geboren toen het ongeluk gebeurde!” roep ik (bijna enthousiast) uit. Het is even stil. Tja, deze feiten liegen niet. We praten verder hoe dat kan. Is het misschien mogelijk dat zijn vader hem dit dramatische verhaal in geuren en kleuren heeft verteld toen hij een jaar of vier was? En dat dat zo’n diepe indruk op hem heeft gemaakt, dat hij is gaan denken dat hij het zelf gezien heeft? Het zou kunnen, geeft hij toe. We praten weer wat verder en ik vraag hem tenslotte of hij het goed vindt dat ik dit voorbeeld van de bedrieglijkheid van het geheugen opneem in een stukje dat ik ga schrijven voor Alkmadders. Hij vindt het goed. Ik mag zelfs zijn naam noemen, zegt hij nadat ik heb uitgelegd dat zulke vergissingen van ons geheugen normaal zijn en niemand hoeft te denken dat er een ‘draadje los’ zit bij Wil Brugman.

Conclusie

Ik denk dat het dossier nu echt gesloten kan worden. De zoektocht naar de feiten werd een dwaaltocht die uiteindelijk toch goed geëindigd is. Dan hebben de onderzoekers die in archieven speuren het een stuk gemakkelijker, zou je denken. Wat gedrukt of geschreven is zijn de feiten, zoals ook dit voorbeeld laat zien. Maar is dat waar? Maakt een notaris of griffier geen fouten, per ongeluk, of misschien zelfs met opzet? Het zijn toch ook mensen, met beperkingen en belangen, met een slordig handschrift, of hardhorend zodat ze de naam van de klager of het slachtoffer verkeerd verstaan? En dan wordt het lastig. De archiefonderzoeker kan niet de griffier van honderd jaar geleden bellen en wijzen op een foutieve vermelding of hem vragen wat hij precies bedoelt. Natuurlijk, die oude scribenten waren opgeleid voor hun vak en wat zij opschreven was zeker betrouwbaarder dan wat de oude generatie van vandaag zich nog herinnert van pakweg tachtig jaar geleden. Maar er is nog iets. De archiefonderzoeker moet het doen met de schaarse woorden die zijn opgeschreven: namen van mensen en hun ouders en kinderen, datums van geboorte, huwelijk en overlijden, verkoopaktes, erfenissen, inboedelbeschrijvingen, enzovoort. Maar wat er daarnaast gebeurde, daarover zwijgen de documenten. Met heel veel moeite en slim vergelijken kunnen enkele tipjes van die sluier worden opgelicht. De verhalen van het gewone leven dat zich tussen en achter al die namen en datums voltrok, is echter niet meer te vinden en daar gaat het toch vooral om. Al zijn er natuurlijk boeiende uitzonderingen, dankzij bijvoorbeeld brieven en dagboeken die bewaard zijn gebleven en - later - rapportages in kranten.

Deze korte terugblik op het ongeluk bij het Ripse viaduct heeft niet alleen de problematische gevolgen van ons falende geheugen laten zien, maar ook hoe het *combineren* van archiefonderzoek en mondelinge overlevering de onderzoeker verder kan brengen. Dank aan alle hier genoemde en ongenoemde personen die meegewerkt hebben aan het oplossen van dit raadsel!

◀◀ Het Leidsch Dagblad van vrijdag 29 augustus 1941. ‘Gistermiddag’ had overigens ‘Eergistermiddag’ moeten zijn. Een foutje van de redactie.

◀ Overlijdensaangifte in het archief van de ambtenaar van de Burgerlijke Stand van Woubrugge. (Erfgoed Leiden en Omstreken).

